

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

หลักคำสอนในพุทธศาสนาที่เป็นจุดเด่นมีอยู่หลายประการ เรื่องกรรมก็เป็นหลักคำสอนที่สำคัญประการหนึ่ง พุทธศาสนายอมรับการกระทำและผลของการกระทำของมนุษย์โดยไม่ยอมรับการบังการหรือการดลบันดาลของเทพเจ้าทั้งหลาย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการกระทำจากพุทธพจน์ที่ว่า “พระอรหันตสัมมาสัมพุทธะเหล่าใดที่มีแล้วในอดีตกาล...จักมีในอนาคตกาล...ถึงเราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะในกาลบัดนี้ก็เป็นกรรมวาตะ (กล่าวว่ กรรมมี) เป็นกิริยวาตะ (กล่าวว่ กิริยามี) และวิริยวาตะ (กล่าวว่ วิริยะมี)”¹ การที่พุทธศาสนาสอนให้เชื่อเรื่องการกระทำหรือกรรมมีความสำคัญมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ของจริยศาสตร์ เมื่อต้องการอธิบายถึงปัญหาความดีความชั่ว สิ่งที่ขาดมิได้ในการยกมาอธิบายปัญหาเหล่านี้ คือกรรมหรือการกระทำต่าง ๆ ของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นไปในเชิงบวกหรือลบ สิ่งที่วินิจฉัยได้ว่าเป็นบวก (กุศลกรรม) หรือลบ (อกุศลกรรม) คือ เจตนา เมื่อกล่าวถึงกรรมนักวิชาการทางพุทธศาสนาก็จะนึกถึงคำว่า “เจตนา” โดยถือตามพุทธพจน์ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเรากล่าว เจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ”² จากพุทธพจน์นี้จึงเป็นบทสรุปว่าเจตนาก็คือกรรมนั่นเอง การกระทำใดก็ตามถ้าไม่ประกอบด้วยเจตนา การกระทำนั้นก็ไม่จัดเป็นกรรม

คำว่า “เจตนา” เป็นที่กล่าวถึงของคนทั่วไป เพื่ออธิบายถึงการกระทำของตนเองหรือบุคคลอื่นว่าเป็นไปด้วยความจงใจหรือไม่ การปฏิบัติต่อบุคคลต่าง ๆ ในบางสถานการณ์ ซึ่งอาจเกิดความผิดพลาดขึ้นมา ส่งผลให้บุคคลอื่นได้รับความเดือดร้อน แต่เมื่อพิจารณาถึงการกระทำดังกล่าวเห็นว่าผู้ที่กระทำไม่ได้ตั้งใจที่จะทำให้เกิดความเสียหาย จึงแสดงออกด้วยคำกล่าวขอโทษหรือขออภัย ในกรณีเช่นนี้ผู้กระทำอาจได้รับการอภัยจากผู้เสียหาย ในฐานะที่กระทำไปโดยไม่มีเจตนา เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า ถ้าหากบุคคลที่กระทำผิด ไม่มีเจตนา ย่อมได้รับการลด

¹ อภ. ตีก. 34/577/576.

² อภ. จก. 36/334/771.

โทษจากกฎเกณฑ์ของสังคม³ แม้ว่าในบางครั้งเป็นการกล่าวด้วยคำว่าไม่มี “เจตนา” ขึ้นมา เพื่อเป็นการกล่าวแก้ตัวเท่านั้น แต่ก็ถือว่าเป็นเพียงท่าทีการกระทำภายนอก ในความเป็นจริงแล้วเรื่องเจตนาในพุทธจริยศาสตร์เถรวาทมีความละเอียดอ่อนอย่างยิ่ง ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ทัศนะว่า

เจตนาในทางธรรมมีความหมายละเอียดอ่อนกว่าที่เข้าใจกันทั่วไปในภาษาไทย กล่าวคือ ในภาษาไทยมักใช้เจตนาต่อเมื่อต้องการเชื่อมโยงความคิดที่อยู่ภายในกับการที่แสดงออกมาในภายนอก เช่น ว่าพูดพลั้งไป ไม่ได้เจตนา หรือเขากระทำการโดยเจตนา เป็นต้น แต่ในทางธรรมคือตามหลักกรรมนี้ การกระทำการพูดที่แสดงออกภายนอกโดยจงใจก็ดี ความคิดต่าง ๆ แม้เล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เกิดขึ้น ๆ ชั่วครู่ ชั่วขณะแล้วผ่านไป ๆ ภายในจิตใจก็ดี การคิดถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งในลักษณะใดลักษณะหนึ่งก็ดี ความรู้สึกและท่าทีของจิตใจต่อสิ่งต่าง ๆ ที่ได้ประสบทางตา หู จมูก ลิ้น กายและที่ระลึก หรือนึกขึ้นในใจก็ดี ล้วนมีเจตนาประกอบอยู่ด้วยทั้งสิ้น⁴

เมื่อพิจารณาถึงความเข้าใจเรื่องเจตนาของคนทั่วไปในปัจจุบันจะเห็นว่ายังไม่ได้พิจารณาโดยละเอียดลึกซึ้งเข้าไปในจิตใจ กล่าวคือความเข้าใจเรื่องเจตนาในปัจจุบันจะให้ความสำคัญเพียงการแสดงออกทางกายและวาจา เชื่อมโยงกับจิตอย่างหยาบ ๆ โดยมองข้ามเจตนาที่ปรุงแต่งการกระทำทางจิตที่เกิดขึ้นทุกขณะ ทั้ง ๆ ที่พุทธจริยศาสตร์ให้ความสำคัญกับเจตนาทางใจมากกว่าทางกายและวาจา จึงไม่ควรมองข้ามเจตนาแม้เพียงเล็กน้อยที่เกิดกับจิต ดังปรากฏใน จิตตสัมมุตตชาดก ว่า “กรรมทุกอย่างที่นรชนสั่งสมไว้แล้วย่อมมีผลเสมอไป ขึ้นชื่อว่ากรรมแม้จะเล็กน้อยที่จะไม่ให้ผลเป็นไม่มี...”⁵ ดังนั้น การศึกษากระบวนการของการกระทำโดยละเอียด ซึ่งมีเจตนาเป็นตัวนำ จะเกิดประโยชน์มากในการพัฒนาชีวิตและโลก ทั้งนี้จะต้อง

³ ตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 59 วรรคแรก ได้ระบุไว้ว่า “บุคคลจะต้องรับผิดชอบในทางอาญาก็ต่อเมื่อได้กระทำโดยเจตนา เว้นแต่จะได้กระทำโดยประมาท ในกรณีที่กฎหมายบัญญัติให้ต้องรับผิดชอบเมื่อได้กระทำโดยประมาท หรือเว้นแต่ในกรณีที่กฎหมายบัญญัติไว้โดยแจ้งชัดให้ต้องรับผิดชอบ แม้ได้กระทำโดยไม่มีเจตนา” ดูรายละเอียดใน เกียรติขจร วังนสวัสด์, คำอธิบายกฎหมายอาญา ภาค 1, พิมพ์ครั้งที่ 8 (กรุงเทพมหานคร : จีระวิชาการพิมพ์, 2546), น. 134.

⁴ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), น. 176. (ปัจจุบันพระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต)ดำรงสมณศักดิ์ที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต))

⁵ ชุ. ขา. 61/2054/31.

ตระหนักถึงผลที่เกิดขึ้นจากกุศลเจตนา และอกุศลเจตนา จากนั้นจึงพยายามละอกุศลเจตนา แล้วประกอบกุศลเจตนา ก็จะส่งผลให้มนุษย์สร้างกรรมดี (กุศลกรรม) มากขึ้น

เจตนาในการประกอบกุศลกรรมและอกุศลกรรมทางกาย วาจา และใจ ในพุทธจริยศาสตร์ถือว่า เจตนาเป็นเจตสิกที่เกิดขึ้นทุกขณะที่จิตเกิดขึ้น ซึ่งมีลักษณะชักจูง (สัมปยุตธรรม) เป็นการเกิดร่วมกันโดยอาศัยเจตนาเป็นเครื่องปรุงแต่ง เจตนาเป็นธรรมที่เกิดขึ้นก่อน (บุพพภาคธรรม) ส่วนกรรมเป็นธรรมที่เกิดขึ้นภายหลัง (ปัจจุภาคธรรม) ในอรรถกถา ได้อธิบายไว้ว่า “ก็เพราะเหตุไรจึงตรัสเรียกเจตนาว่ากรรม ตอบว่าเพราะกรรมมีเจตนาเป็นมูล”⁶ เนื่องจากเจตนาเป็นปัจจัยที่ส่งผลให้การกระทำต่าง ๆ สำเร็จเป็นกรรมนั่นเอง

จากการศึกษาพระไตรปิฎกพบว่า “เจตนา” มีบทบาทสำคัญมาก ทั้งที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก เพื่อให้เห็นภาพรวมในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงนำมาแสดงไว้โดยสังเขปในบทนี้คือ

1. “เจตนา” ในพระวินัยปิฎก จุดเด่นของเจตนาที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกคือ การปรับอาบัติพระภิกษุที่ประพฤติดละเมิดพระวินัย ซึ่งปรากฏว่ามีสิกขาบทเป็นจำนวนมาก เมื่อพระภิกษุล่วงละเมิดแล้วแต่ไม่เจตนา (ไม่จงใจ) ก็ไม่มีการปรับอาบัติ ใน อนาปัตติวาร ได้แสดงไว้ว่า “ภิกษุไม่จงใจ 1 ภิกษุไม่รู้ 1 ภิกษุไม่ประสงค์จะให้ตาย 1 ภิกษุวิกลจริต 1 ภิกษุมึนจิตฟุ้งซ่าน 1 ภิกษุกระสับกระส่ายเพราะเวทนา 1 ภิกษุอาภักมทิกัมมิกะ 1 เหล่านี้ไม่ต้องอาบัติ”⁷ อนาปัตติวารนี้ได้แสดงประกอบกับการปรับอาบัติปาราชิก ข้อที่ว่าด้วยการพรากกายมนุษย์จากชีวิต ถ้าไม่ประกอบอยู่ด้วยเจตนาในทางวินัย จึงไม่ต้องอาบัติ

สำหรับในส่วนของเบญจศีลทั้ง 5 ข้อก็มีความสัมพันธ์กับเจตนา เช่นเดียวกัน เช่น พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงเจตนา 5 กับพระอุบาลีว่า

ดูกรอุบาลี เจตนางดเว้นนี้มี 5 เจตนางดเว้นนี้มี 5 อะไรบ้าง คือ

- 1) เจตนางดเว้น จากการฆ่าสัตว์มีชีวิต
- 2) เจตนางดเว้น จากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้
- 3) เจตนางดเว้น จากการประพฤติดินในกาม
- 4) เจตนางดเว้น จากการพูดเท็จ

⁶ ม. ม. อ. 20/138.

⁷ วิ. มหา. 2/203/278.

5) เจตนาจวนเจิน จากเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเพราะดื่มน้ำเมา คือ สุรา และเมรัย⁸

จากเจตนาทั้ง 5 ข้อ เป็นเจตนาจวนเจิน ซึ่งหมายถึงเบญจศีล ใน ปฏิสัมภิทามรรค ได้แสดงถึงศีลไว้ว่า “อะไรเป็นศีล เจตนาเป็นศีล...เจตสิกเป็นศีล...”⁹ คำว่าเจตนาเป็นศีล เป็นการมุ่งเอาเจตนาจวนเจินดังที่กล่าวแล้ว ในอรรถกถา กล่าวไว้ว่า “เจตนาเป็นศีล ความว่า เจตนาของผู้เว้นจากปาณาติบาต เป็นต้น หรือของผู้บำเพ็ญวัตรปฏิบัติ...อีกอย่างหนึ่ง เจตนาชื่อว่าศีล ได้แก่เจตนาในกรรมบถ 7¹⁰ ของผู้เว้นจากปาณาติบาต เป็นต้น”¹¹ ในกรณีของเจตนาในพระวินัยนี้ การที่จะตัดสินว่าสิ่งใดประกอบอยู่ด้วยเจตนาหรือไม่ มีเกณฑ์อะไรเป็นเครื่องวัด ซึ่งจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดในบทต่อไป

2. “เจตนา” ในพระสูตรต้นตปิฎก เป็นการแสดงถึงเจตนาที่มีความสัมพันธ์กับหัวข้อธรรมต่าง ๆ เช่น เจตนาทำกรรม เจตนาทำสังขาร ตลอดถึงเจตนาทำทาน และการปฏิบัติธรรม

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าการกระทำกรรมนั้นประกอบอยู่ด้วยเจตนาเป็นมูล กล่าวคือการกระทำที่สำเร็จได้เพราะมีเจตนาเป็นปัจจัย “อันได้แก่เจตจำนง ความจงใจ การเลือกตัดสินใจ มุ่งหมายที่จะกระทำ หรือพลังนำที่เป็นตัวกระทำกรรมนั้นเอง เจตนาหรือเจตจำนงนี้เป็นตัวนำ บังชี้และกำหนดทิศทางแห่งการกระทำทั้งหมดของมนุษย์ เป็นตัวการหรือเป็นแกนนำในการริเริ่ม ประดิษฐ์สร้างสรรค์ทุกอย่าง”¹² จากลักษณะดังกล่าวจะเห็นว่า เจตนา มีความหมายครอบคลุมสภาวะที่ประดิษฐ์คิดให้ดี ชั่ว หรือกลาง ๆ การประดิษฐ์คิดนี้เกิดจากผัสสะ 6 ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน สัตตยฐานสูตร ว่า

⁸ วิ. ป. 10/1198/812.

⁹ ชุ. ป. 68/89/544.

¹⁰ กรรมบถ 7 มุ่งเอากุศลกรรมบถ 10 ข้อ ซึ่ง 7 ข้อแรกมีดังนี้ 1. เจตนาเครื่องเว้นจากการยังสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป 2. เจตนาเครื่องเว้น จากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ 3. เจตนาเครื่องเว้น จากการประพฤติดิฉินในกาม 4. เจตนาเครื่องเว้น จากการพูดเท็จ 5. เจตนาเครื่องเว้น จากการพูดส่อเสียด 6. เจตนาเครื่องเว้น จากการพูดคำหยาบ 7. เจตนาเครื่องเว้น จากการพูดเพ้อเจ้อ ดูใน ที. ปา. 16/360/259.

¹¹ ชุ. ป. อ. 68/587.

¹² พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, น. 157.

ภิกษุทั้งหลาย สังขารเป็นไฉน? เจตนา 6 หมวดนี้คือ รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โผฏฐัพพสัญญาเจตนา ธรรมสัญญาเจตนา ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าสังขาร ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร ย่อมมีเพราะความเกิดแห่งผัสสะ ความดับแห่งสังขาร ย่อมมีเพราะความดับแห่งผัสสะ...¹³

เจตนาในแง่ของความคิดปรุงแต่ง เป็นประเด็นที่น่าศึกษา เพราะเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อความคิดริเริ่ม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า เจตนาที่เกิดขึ้นจากการปรุงแต่งใจ เป็นผลให้เกิดกายกรรม และวจีกรรม ในการสร้างสรรค์ออกมาภายนอก ในเรื่องชีวิตของบุคคลและสังคม เจตนาจึงเป็นแกนสำคัญ ถ้าเจตนาประกอบด้วยกุศล เช่น กุศลเจตนาจะส่งผลให้เกิดความดี แต่ถ้าเจตนาประกอบด้วยอกุศลเป็นอกุศลเจตนา ก็จะส่งผลให้เกิดความชั่ว สิ่งเหล่านี้ทำให้บุคคลที่กระทำความผิดชอบในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคม การทำความเข้าใจบ่อเกิดของเจตนาอย่างลึกซึ้งจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ทุกคน

3. “เจตนา” ในพระอภิธรรมปิฎก การศึกษาเรื่องเจตนาที่ละเอียดลึกซึ้งมากที่สุดสามารถศึกษาได้จากพระอภิธรรม เนื่องจากการจำแนกจิตอย่างละเอียด เจตนาที่ก่อให้เกิดกุศลกรรม อกุศลกรรม และอัปายากฤต “เป็นสหชาติะ ได้แก่ เจตนาเจตสิก เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตขันธทั้งหลาย โดยกัมมปัจจัย ที่เป็นนानาชนิดได้แก่ เจตนาเจตสิก เป็นปัจจัยแก่วิบากขันธทั้งหลาย โดยกัมมปัจจัย...”¹⁴ พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ ได้กล่าวถึงลักษณะของเจตสิกไว้ว่า “เกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์เดียวกันกับจิต มีที่อาศัยเกิดอย่างเดียวกันกับจิต”¹⁵ เจตนาเจตสิกเป็นสิ่งประกอบกับจิตทั่วไป (สัพพจิตตสาธารณเจตสิก) กล่าวคือ เจตนาเป็น 1 ใน สัพพจิตตสาธารณเจตสิก 7 ดวง ได้แก่

ผัสสะ	ธรรมชาติที่กระทบอารมณ์
เวทนา	ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์
สัญญา	ธรรมชาติที่จำอารมณ์
เจตนา	ธรรมชาติที่กระตุ้นเตือนและชักชวนสัมปยุตธรรมในอารมณ์
เอกัคคตา	ธรรมชาติที่สงบและให้สัมปยุตธรรมตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว

¹³ ส. ข. 27/122/129.

¹⁴ อภิ. ป. 89/107/111.

¹⁵ พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ 1-2-6, พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพมหานคร: ทิพยวิสุทธิการพิมพ์, ม.ป.ป.), น. 28.

ชีวิตินทรีย์ ธรรมชาติที่รักษาสัมปยุตตธรรม

มนสิการ ธรรมชาติที่มุ่งและนำสัมปยุตตธรรมสู่อารมณ์¹⁶

เจตนาในพระอภิธรรมจึงอยู่ในรูปของเจตสิก ซึ่งเป็นองค์ประกอบของจิตทุกดวงและทำหน้าที่กระตุ้นเตือนความสนใจในการรับอารมณ์โดยทำให้จิตเปลี่ยนไปถึง 3 ประเภท คือ กุศลจิต อกุศลจิต และอัพยาทจิต การศึกษาเจตนาในพระอภิธรรมจะทำให้เข้าใจโครงสร้างของชีวิตในส่วนของนามธรรม กระบวนการทำงานของจิต ตลอดจนสาเหตุของพฤติกรรมต่าง ๆ ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์ในการปฏิบัติมาก

จากการที่ได้แสดงแนวคิดเรื่อง “เจตนา” มาโดยสังเขปนี้จะเห็นว่าเจตนาในพุทธจริยศาสตร์เถรวาท เป็นกระบวนการกระทำของมนุษย์ทั้งหมด ไม่ใช่จับเอาจุดใดจุดหนึ่ง แต่เป็นการเชื่อมโยงทั้งภายในและภายนอก (ทางกายและวาจา) ทั้งนี้ก็เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการปฏิบัติ ซึ่งมีจุดหมายคือความดับทุกข์ เจตนาในพุทธจริยศาสตร์จึงไม่ใช่เพียงแค่ประเด็นที่ถกเถียงทางปรัชญาเท่านั้น แต่เป็นสิ่งที่ควรทำความเข้าใจให้รู้ถึงกระบวนการทุกขั้นตอน เพื่อพิจารณาให้เห็นว่า เจตนาในลักษณะใดที่ควรละและลักษณะใดที่ควรทำให้เจริญ

สำหรับปัญหาที่ถกเถียงกันมากในปรัชญาตะวันตกคือเรื่องการใช้เกณฑ์มาตรฐานในการตัดสินทางจริยธรรม ซึ่งทัศนะทางจริยศาสตร์แต่ละสำนักใช้เกณฑ์แตกต่างกันไป เช่น ทัศนะของเจตจำนงนิยมก็ยกย่องเจตจำนงของมนุษย์เป็นเกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรม บางทัศนะก็ถือเอาเหตุผลและปัญญาเป็นเครื่องตัดสิน บางทัศนะก็ถือเอาเจตนาในการทำตามที่ทางศีลธรรมเป็นเครื่องตัดสินและบางทัศนะถือเอาผลจากการกระทำมาเป็นเกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรม จึงเกิดคำถามว่า แนวคิดเรื่องเจตนาในพุทธจริยศาสตร์เถรวาทมีเจตนาในลักษณะใดเป็นเครื่องตัดสินจะมีส่วนคล้ายหรือมีความแตกต่างจากแนวความคิดทางจริยศาสตร์ต่าง ๆ หรือไม่ อย่างไรก็ตามพุทธจริยศาสตร์มีหลักคำสอนเรื่องกรรมคือการกระทำเป็นเรื่องสำคัญ นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาบางท่านจึงกล่าวว่า “พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการกระทำ (กรรมวาท และกิริยวาท)”¹⁷ ที่กล่าวเช่นนั้นเพราะในพุทธจริยศาสตร์ยอมรับการกระทำของมนุษย์และถือตามพุทธพจน์ที่ว่า “...ตัวเรา ผู้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธะในกาลบัดนี้ก็เป็นกรรมวาทะ กิริยวาทะ วิริยวาทะ...”¹⁸ ในเรื่องนี้ ดร.เค.เอ็น ชยติลเลเก (K.N. Jayatilleke) ได้โยงไปถึงแนวคิดเรื่องเจตจำนงเสรีในพุทธจริยศาสตร์ ซึ่งได้เสนอทฤษฎีที่เป็นแนวคิดไว้ว่า

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 31.

¹⁷ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, น. 6.

¹⁸ อจ. ติก. 34/577/576.

ทฤษฎีการมีเจตจำนงเสรี (กิริยวาทะ) ตรงข้ามกับการปฏิเสธเจตจำนงเสรี (อกิริยวาทะ) ทฤษฎีการมีปรโลกหรือชาติหน้า (อตฺถิ ปโร โลโก) ตรงกันข้ามกับความเชื่อที่ว่าไม่มีชาติหน้าหรือโลกหน้า (นตฺถิ ปโร โลโก) ทฤษฎีความเป็นเหตุเป็นผลกันในทางศีลธรรมนั้นมีจริง (เหตุวาทะ) ตรงกันข้ามกับความเชื่อว่า ไม่มีเหตุผลใด ๆ ในทางศีลธรรม (อเหตุวาทะ)¹⁹

จากการเสนอทฤษฎีดังกล่าวเพื่อให้เกิดความรู้สึกถึงการรับผิดชอบในการกระทำของตน ถ้าหากว่ามีความเห็นตรงข้ามกับวาทะดังกล่าวก็จะกลายเป็นมิจฉาทิฎฐิตตามทัศนะของพุทธจริยศาสตร์ อันจะก่อให้เกิดปัญหาในการรับผิดชอบทางด้านศีลธรรม ซึ่งปรากฏใน อัปฺณณกสูตร ว่า

สมณพราหมณมีวาทะอย่างนี้ว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล การบวชสงฆ์ไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี อุปปาติสัตว์ไม่มี สมณพราหมณที่ไปโดยชอบ ปฏิบัติโดยชอบ ทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งชัดด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้รู้ทั่วไป ไม่มีในโลกนี้ดังนี้ เป็นอันหวังข้อนี้ได้คือ จักเว้นกุศลธรรม 3 ประการนี้ คือ กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต จักสมทาน อกุศลธรรม 3 ประการนี้คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต แล้วประพฤติข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะท่านสมณพราหมณเหล่านั้นไม่เห็นโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมอง แห่งอกุศลธรรม ไม่เห็นอานิสงส์ในเนกขัมมะอันเป็นคุณฝ่ายขาวแห่งกุศลธรรม ก็โลกหน้ามีอยู่จริง ความเห็นของผู้นั้นว่า โลกหน้าไม่มี ความเห็นของเขานั้นเป็นมิจฉาทิฎฐิต...²⁰

ใจความในพระสูตรนี้เป็นการแสดงให้เห็นว่า พุทธจริยศาสตร์ให้ความสำคัญต่อความรับผิดชอบต่อศีลธรรม โดยใช้หลักการที่ว่าจะต้องยอมรับการกระทำ โลกนี้มีโลกหน้ามีและความมีเหตุผลทางศีลธรรมที่จะปฏิบัติต่อกัน สำหรับประเด็นในเรื่องเจตจำนงเสรี (Free Will) ที่ว่าพุทธจริยศาสตร์ยอมรับว่ามีเจตนาเป็นอิสระในการกระทำต่าง ๆ หรือไม่นั้น พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ทัศนะว่า

เจตนาเป็นตัวการที่นำมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายและกำหนดแนวทางว่าจะเกี่ยวข้องกับแบบไหน อย่างไร จะเลือกรับอะไรหรือไม่ จะปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างไร จะปรุงแปร ดัดแปลงแต่งเสริมโลกอย่างไร จะทำตัวเป็นช่องทางแสดงออก

¹⁹ Jayatilleke, K.N., Ethics in Buddhist Perspective (Kandy: Buddhist Publication, 1972), p.13.

²⁰ ม. ม. 20/106/225 – 226.

ของอกุศลธรรมในรูปของตัณหาหรือในรูปของโลภะ โทสะ และโมหะ หรือจะ
นำหน้าพาสกัสมอกปฏิบัติงานส่งเสริมประโยชน์สุข ทั้งหมดนั้นย่อมเป็น
อำนาจอิสระของเจตนา²¹

จากทัศนะดังกล่าวนี้จะเห็นว่า เจตนา มีบทบาทมากในการกำหนดทิศทางของชีวิต
และสังคม ซึ่งเป็นไปตามอำนาจอิสระของเจตนา คำว่า “อิสระของเจตนา” ในพุทธจริยศาสตร์
เถรวาทตามทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) นั้นย่อมมีขอบเขตหรือเหตุปัจจัยอื่น ๆ
เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เช่น เรื่องนิยาม 5 และยังต้องพิจารณาถึงเหตุปัจจัยอื่น ๆ กล่าวคือ เรื่อง
เจตนาในพุทธจริยศาสตร์เถรวาท มีความเชื่อมโยงกับสิ่งทั้งหลายที่อาศัยกันและกันจึงเกิดขึ้น
(ปฏิจาสมุปบาท) ดังที่ได้ตรัสไว้ใน ปฐมเจตนาสูตร ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมจงใจ ย่อมดำริ และครุ่นคิดสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอาร์มณปัจจัย
เพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญาน เมื่อมีอาร์มณปัจจัยความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงมี
เมื่อวิญญานนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว ความบังเกิดคือภพใหม่ต่อไปจึงมี เมื่อมี
ความบังเกิดคือภพใหม่ต่อไป ชาติ ชรา และมรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและ
อุปายาสจึงมีต่อไป ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้...²²

จากพุทธพจน์ดังกล่าวจะเห็นว่าเจตนาเป็นลักษณะของโลกียะอันประกอบอยู่ด้วย
อวิชชา ซึ่งส่งผลให้เกิดความจงใจเพื่อกระทำต่อไปเป็นวิภวอยู่ในวงจรของกิเลส กรรม วิบาก
ดังที่ท่านพุทธทาสกล่าวว่า “เจตนา เป็นเหตุให้ทำกรรมเจตนาเป็นกิเลส ฉะนั้นจึงพูดได้เลยว่า
กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม กรรมนั้นทำลงไปแล้ว ย่อมมีผลกรรมเรียกว่า วิบาก วิบากนั้นได้รับแล้ว
ก็จะก่อให้เกิดกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปได้ เพื่อทำกรรมใหม่อีกต่อไป”²³ สำหรับในระดับของ
โลกุตระอันเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าการกระทำของพระอรหันต์นั้นไม่จัดเป็นกรรม เพราะพระ
อรหันต์ไม่มีกิเลส ในเรื่องเจตนาที่เช่นเดียวกัน ดังพุทธพจน์ว่า

เมื่อภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ และไม่ครุ่นคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมไม่เป็นอาร์มณปัจจัย
เพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญาน เมื่อไม่มีอาร์มณปัจจัย ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึง
ไม่มี เมื่อวิญญานนั้นไม่ตั้งมั่น ไม่เจริญขึ้นแล้ว ความบังเกิดคือภพใหม่ต่อไปจึงไม่
มี เมื่อความบังเกิดคือภพใหม่ต่อไปไม่มี ชาติ ชรา และมรณะ โสกปริเทวทุกข
โทมนัส และอุปายาส ต่อไปจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลย่อมมี²⁴

²¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, น. 159.

²² ส. น. 26/145/204 – 205.

²³ พุทธทาสภิกขุ, อิทัปปัจจยตา (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, 2516), น. 376.

²⁴ ส. น. 26/145/205.

ดังที่ได้แสดงแนวความคิดเรื่อง “เจตนา” ในพุทธจริยศาสตร์เถรวาทข้างต้นนี้ เพื่อให้เห็นว่า เจตนาได้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนาหลายแห่งด้วยกัน และยังมีความเชื่อมโยงกับหลักธรรมที่สำคัญต่าง ๆ ผู้วิจัยมีความเชื่อว่า ถ้าทำการศึกษาวิเคราะห์เรื่องเจตนาโดยละเอียดแล้ว จะมีส่วนในการสนับสนุนในการปฏิบัติเป็นอย่างมาก ประกอบกับการที่ยังไม่มีผู้ที่ทำการศึกษาวิจัยเรื่องนี้อย่างจริงจัง จะปรากฏอยู่บ้างเฉพาะในกรณีของเจตนาในฐานะบูรณาการในกฎหมาย และในเชิงเปรียบเทียบ ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ ผู้วิจัยจึงทำการศึกษาเรื่อง “เจตนา” ในพุทธจริยศาสตร์เถรวาท ทั้งนี้ก็เพื่อให้เกิดประโยชน์ทางวิชาการและการปฏิบัติที่ถูกต้องตามพุทธจริยศาสตร์ต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

มนุษย์เป็นสัตว์สังคม ซึ่งจะต้องอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์ชาติ ตลอดถึงสรรพสัตว์และบรรดาสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย มนุษย์จึงจำเป็นต้องมีปฏิสัมพันธ์ด้วยการปฏิบัติต่อกัน การแสดงออกถึงเจตนาอันบริสุทธิ์ทั้งทางกาย วาจา และใจ จึงเป็นสิ่งที่ปรารถนาของบุคคลที่เจริญด้วยอารยธรรมทั้งหลาย ในพุทธจริยศาสตร์มีหลักการที่ว่าจะต้องละอกุศลเจตนา ประกอบกุศลเจตนา การศึกษากระบวนการของเจตนาในพุทธจริยศาสตร์อย่างละเอียดลึกซึ้ง เป็นสิ่งที่น่าศึกษาวิจัยอย่างยิ่ง ผู้วิจัยจึงตั้งวัตถุประสงค์ของการวิจัยไว้ดังนี้

1. เพื่อศึกษาความหมาย และความสำคัญของ “เจตนา” ตามที่ปรากฏในพุทธจริยศาสตร์เถรวาท
2. เพื่อศึกษาเกณฑ์ตัดสินการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาตามทัศนะทางพุทธจริยศาสตร์เถรวาท
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์เจตนาในพุทธจริยศาสตร์เถรวาทกับแนวคิดเรื่องเจตนาตามทัศนะทางจริยศาสตร์อื่น ๆ

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้ได้วางกรอบหรือขอบเขตในการศึกษา เรื่อง “เจตนา” ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธจริยศาสตร์เถรวาทให้ถูกต้องตามหลักธรรมและมีความเชื่อมโยงกับองค์ธรรมอื่นที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องเจตนา ในการนี้ผู้วิจัยจะได้นำหลักแนวคิดเกี่ยวกับเจตนาในประเด็นใช้เป็นเกณฑ์การตัดสินทางจริยธรรมและเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมตามทัศนะทางจริยศาสตร์อื่น ๆ เพื่อให้เห็น

ความคล้ายหรือต่างกัน ทั้งนี้ก็เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการวิจัยเรื่อง “เจตนา” ในพุทธจริยศาสตร์ เถรวาทให้ได้ภาพรวมที่สมบูรณ์ของหลักคำสอนเรื่องเจตนาอันจะนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้องต่อไป

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้จะใช้แนวทางและวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

1. เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยการศึกษาค้นคว้าเก็บรวบรวมข้อมูล (Data Collection) จากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือพระไตรปิฎกเป็นหลักและเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถา และข้อเขียนทางวิชาการที่เกี่ยวข้องจากหนังสือ เอกสาร บทความ งานวิจัยต่าง ๆ โดยมีแหล่งข้อมูลที่ค้นคว้า คือ

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สำนักหอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

หอสมุดแห่งชาติ และหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยอื่น ๆ

2. จัดลำดับข้อมูลตามลำดับขั้นตอน (Priority) ที่ค้นคว้ามาให้มีความสัมพันธ์หรือสอดคล้องอย่างเป็นระบบ แล้วนำข้อมูลเหล่านั้นมาศึกษาวิเคราะห์ วิจัย ตีความ แล้วสรุปผลการวิจัยเพื่อนำเสนอต่อไป

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เมื่อทำการวิจัยเสร็จแล้ว คาดว่าผลที่จะได้รับคือ

1. จะทำให้เข้าใจความหมาย และความสำคัญของ “เจตนา” ที่ปรากฏในพุทธจริยศาสตร์ เถรวาทอย่างชัดเจน

2. จะทำให้เกิดความเข้าใจถึงเกณฑ์ตัดสินการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาตามทัศนะทางพุทธจริยศาสตร์เถรวาท

3. จะทำให้ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของ “เจตนา” ในพุทธจริยศาสตร์เถรวาท เมื่อเปรียบเทียบกับแนวความคิดเรื่อง “เจตนา” ทางจริยศาสตร์อื่น ๆ ในประเด็นการใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรม

4. จะทำให้เกิดประโยชน์ในด้านวิชาการทางพุทธ